

พระบรมราโชบายทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ศึกษาจากการปรับปรุงและใช้ตราราชการ

The political policies of King Rama VI as studied from the
improvement and the use of official seals

เรวัต หินอ่อน

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Rewat Hin-on

Faculty of Social Sciences, Kasetsart University

Received: December 21, 2020; Revised: March 5, 2021; Accepted: March 10, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้แสดงผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบสัญลักษณ์ที่อยู่บนตราราชการ กับการผูกรวมความหมายของพระมหากษัตริย์ ความเป็นชาติ และอำนาจรัฐเข้าไว้ด้วยกัน รวมทั้งความพยายามในการสร้างกลุ่มผู้สนับสนุนจากชนชั้นกลางผ่านการใช้ตราราชการ อันเป็นพระบรมราโชบายทางการเมืองประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เขียนสืบค้นข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ได้ผลการศึกษาว่าการปรับปรุงการและใช้ตราราชการในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นนโยบายทางการเมืองที่สัมพันธ์กับแนวคิดชาตินิยมที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง และมีการใช้ความหมายเชิงสัญลักษณ์เพื่อสร้างและเพิ่มฐานสนับสนุนในหมู่ชนชั้นกลางไปพร้อมกันด้วย

คำสำคัญ: ชาตินิยม ตราราชการ ชนชั้นกลาง

ABSTRACT

This article showed the results of the study of the relationship between the symbolic form of the official seal with the unification of the monarchy, the nation and state power, with together efforts to build a middle-class supporter through the use of official seal as one of the political strategies of King Rama VI the author retrieved information from primary and secondary sources using historical research methodology. The results of the study found that the improvement and the use of the official seal in the reign of King Rama VI was a political policy related to the monarchy-centered nationalism concept. And the semantic

meaning was used to create and increase the support base among the middle class at the same time.

KEYWORDS: Nationalism, Official seal, Middle class

บทนำ

ตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ความเคลื่อนไหวของกระแสแนวคิดทางการเมืองของโลกปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนมากขึ้นทุกขณะว่า การปกครองในระบอบราชาธิปไตยเริ่มไม่เป็นที่นิยม จนมีหลายประเทศปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบอื่น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศต่าง ๆ เป็นที่สนใจเป็นอย่างมากในหมู่ประชาชนชาวสยามโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ที่มีการศึกษา แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการรวมกันเป็นขบวนการเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างเปิดเผยแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลุ่มดังกล่าวมีสัดส่วนที่ไม่มากนักเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรของประเทศ อีกทั้งสังคมส่วนใหญ่ยังคงยึดถือและเคารพสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก จึงไม่พบว่ามีการต่อต้านหรือเรียกร้องความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญ

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานการณ์เกี่ยวกับกระแสทางการเมืองได้เริ่มเปลี่ยนไป ทั้งนี้ด้วยภูมิหลังของพระองค์ ที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศอังกฤษ ซึ่งถือกันว่าเป็นประเทศที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก พระองค์ทรงใช้เวลาว่างในการ ศึกษาเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของอังกฤษตลอดระยะเวลาที่

ทรงศึกษาอยู่ ดังนั้น ปัญญาชนรุ่นใหม่ของสยามจึงต่างพากันคาดหวังว่า พระองค์จะทรงเป็นนักปกครองที่มีพระวิสัยทัศน์ก้าวหน้า และคงจะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้ในที่สุด (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, 2524)

แนวพระราชดำริและพระบรมราโชบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือทรงมีพระราชดำริอย่างแน่วแน่ที่จะนำพาประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้า เพื่อให้สยามเป็นประเทศที่มีอธิปไตย เกียรติภูมิ และความเท่าเทียมกับนานาชาติ จึงทรงปรับปรุงประเทศในหลายๆด้านให้ทันสมัยไปในทางตะวันตกมากยิ่งขึ้น ด้วยมีพระราชประสงค์ให้สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงความมีอารยธรรมของประเทศ ในขณะเดียวกันทรงพระราชนิพนธ์บทความและทรงกระทำการหลายอย่าง เพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนรักษาเอกลักษณ์ของไทยเอาไว้ โดยทรงเชื่อว่าประชาชนส่วนมากกระทำการเลียนแบบชาวตะวันตก โดยไม่ได้ไตร่ตรองให้ดีก่อนจึงมักเกิดผลเสียมากกว่าผลดี อีกทั้งยังเป็นที่ถูกและไม่ได้รับการนับถือจากชาติตะวันตกอีกด้วย (ประยูทธ สิทธิพันธ์, 2515) โดยทรงชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของการเลียนแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ ทรงเห็นว่าการมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภานั้นเป็นการทำลายเอกภาพของชาติ (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, 2524) ดังนั้น จึงเห็นได้ชัดเจนว่าพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

คือทรงยึดมั่นในหลักการของระบอบราชาธิปไตย และทรงไม่เห็นด้วยกับการปกครองในระบอบอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ตาม การคัดค้านของพระองค์นั้นไม่ได้เป็นไปในลักษณะของการปราบปราม หรือกีดกันการ แสดงความคิดเห็น ด้วยทรงตระหนักว่าไม่สามารถที่จะบังคับความคิดได้ จึงทรงเลือกใช้นโยบายชักจูง ความคิดของประชาชนให้ยึดมั่นในระบบและสถาบัน เดิม โดยทรงพระราชนิพนธ์บทความต่าง ๆ เกี่ยวกับ ผลดีและผลเสียของระบบการเมืองอื่น ๆ อย่าง ประชาธิปไตยและสาธารณรัฐ เผยแพร่ทาง หนังสือพิมพ์ รวมทั้งทรงพระราชนิพนธ์บทละคร พระบรมราชาวาทและพระราชดำรัส ในโอกาสต่างๆ อีกด้วย

นอกจากจะทรงวิจารณ์เรื่องลัทธิทางการเมืองแล้ว ยังมีพระราชดำริว่า การที่ประเทศจะ เจริญก้าวหน้าได้อย่างมั่นคงนั้น ประชาชนจะต้องมี อุดมการณ์และสำนึกแบบใหม่ ที่จะช่วยกระตุ้นให้ ประชาชนกระทำการต่างๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้า ของประเทศ อุดมการณ์และสำนึกแบบใหม่ที่ พระองค์ทรงเลือกที่จะสร้างขึ้นก็คือ ลัทธิชาตินิยม โดยเหตุที่ทรงเลือกใช้ลัทธิชาตินิยมมาเป็นอุดมการณ์ ของชาตินั้น มีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

กำลังป้องกันชาติจะเกิดขึ้นก็เพราะกำลัง บำรุงของประชาชน กำลังบำรุงของประชาชนจะ เกิดขึ้นก็เพราะความนิยมทางทหาร ความนิยมทาง ทหารจะเกิดขึ้นก็เพราะความนิยมชาติ ความนิยม ชาติจะเกิดขึ้นได้เพราะความสำนึกในความร่วมชาติ วงศ์พงษ์พันธ์กันมาแต่ดึกดำบรรพ์ ดังนั้น เพื่อให้สม ประสงค์ในอันที่จะบำรุงป้องกันชาติ จำเป็นต้องเพาะ ความสำนึกในความร่วมชาติให้เกิดขึ้นก่อน ครั้นแล้ว ความนิยมให้เกิดความรักชาติ ก็เกิดความนิยม ทหารตามมาและกำลังแห่งการป้องกันชาติก็จะเกิด ในที่สุด (ส. วัฒนเศรษฐ์, 2513). ในการนี้พระองค์ได้

ทรงใช้หลากหลายช่องทางเพื่อให้เป็นไปตามแนวพระ บรมราชาบาย ช่องทางหนึ่งนั้นก็คือการปรับปรุง การใช้ตราราชการนั่นเอง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการปรับปรุงและใช้ตรา ราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว
2. เพื่ออธิบายพระบรมราชาบายทางการ เมืองในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ มีต่อการปรับปรุงและใช้ตราราชการ

วิธีการศึกษา

วิธีดำเนินการศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยทาง ประวัติศาสตร์ โดยใช้หลักฐานชั้นต้น ที่เป็นหนังสือ ราชการจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และเอกสาร ชั้นรองอย่างวิทยานิพนธ์ รวมถึงหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ตราราชการกับแนวคิดชาตินิยมที่มี

พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง

สาระสำคัญในอุดมการณ์ชาตินิยมของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ ความรักชาติ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และความยึดมั่นในศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธ ศาสนา ซึ่งจุดมุ่งหมายทั้งสามประการดังกล่าวมี ลักษณะเช่นเดียวกันกับหลักสามประการ ที่อังกฤษ ยึดถือคือ พระผู้เป็นเจ้า พระมหากษัตริย์ และ ประเทศชาติ เนื่องด้วยทรงได้รับอิทธิพลแนวทาง ชาตินิยมดังกล่าวมาเป็นอย่างมาก เพราะทรง ศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษเป็นเวลานานในช่วงที่ อังกฤษก้าวขึ้นสู่ความเจริญสูงสุดในทุกด้าน โดยเฉพาะในด้านความเป็นผู้นำของชาติจักรวรรดิ นิยม นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อย่างการที่ญี่ปุ่น

ขึ้นมาีสถานะเท่าเทียมกันกับชาติมหาอำนาจยุโรป หลังชัยชนะในสงครามรัสเซีย – ญี่ปุ่น ใน พ.ศ. 2448 (ค.ศ. 1905) รวมทั้งการเกิดขึ้นของกลุ่มชาตินิยมในจีน ซึ่งมีอิทธิพลมาถึงชาวจีนที่อยู่ในสยามก็ล้วนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจพระทัยเลือกแนวคิดแบบชาตินิยม มาเป็นนโยบายสำคัญในการปกครองของพระองค์เช่นกัน

เนื่องด้วยแนวนโยบายเกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นความสำคัญสูงสุดของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะในส่วนของสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ทรงอธิบายว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งเดียวกับความเป็นชาติ ไม่อาจแยกจากกันได้ ดังนั้น ความรักและภักดีต่อชาติจึงต้องควบคู่ไปกับความรักและภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไปพร้อมกันด้วย ดังพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งว่า

การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติได้โดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเขาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใด ดังนี้ ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ เพราะคน ๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะตั้งตนขึ้นเป็นชาติต่างหากไม่ได้ (พระราชนิพนธ์ที่นำรัฐของลันเกล้ารัชกาลที่ 6, 2506)

พระองค์ทรงพยายามให้ประชาชนเชื่อมั่นและศรัทธาสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยทรงยกสถานะให้สูงส่งยิ่งขึ้น ดังจะพบได้จากการเปลี่ยนแปลงการใช้ตราราชการ ซึ่งปรากฏความเคลื่อนไหวที่น่าสนใจตั้งแต่ปีแรก ๆ ของรัชกาล โดยเฉพาะด้านรูปแบบสัญลักษณ์ที่อยู่บนตราราชการ อันเป็นแนวทางเดียวกับช่วงปลายรัชสมัย

ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรูปแบบสัญลักษณ์ของตราราชการมีลักษณะที่เป็นแบบไทยมากยิ่งขึ้น และใช้ควบคู่ไปกับตราราชการที่ปรับปรุงให้มีลักษณะแบบตะวันตก โดยมีแนวโน้มว่าหน่วยราชการส่วนใหญ่จะใช้ตราราชการที่มีลักษณะแบบไทยมากขึ้น (กรมศิลปากร, 2542) ทั้งนี้เพราะบรรดาหน่วยงานต่างๆของรัฐส่วนมากที่ทยอยจัดตั้งขึ้น มักนิยมใช้สัญลักษณ์กลางของรัฐบาลอย่างตราอาร์มแผ่นดินเป็นตราราชการของหน่วยงานตน โดยเปลี่ยนเพียงอักษรชื่อตำแหน่ง หรือหน่วยงานในดวงตราเท่านั้น ดังนั้น เมื่อเวลาผ่านไป ความรู้สึกเกี่ยวกับองค์กรและความเป็นสถาบันของหน่วยงานนั้น ๆ เริ่มเกิดขึ้น ทำให้ต้องการตราสัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นตัวตนเฉพาะของแต่ละหน่วยงานโดยมีหลักฐานเอกสารขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราใหม่ ๆ หรือขอเปลี่ยนตราราชการที่มากขึ้นตั้งแต่ช่วงท้ายของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อเนื่องมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในช่วงเวลาดังกล่าวก็เกิดความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพระราชนิยมและพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการใช้ตราราชการของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย ดังปรากฏว่าได้มีการหวนกลับไปใช้สัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับพระมหากษัตริย์ในอดีต เพื่อสร้างความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์ อย่างการเปลี่ยนพระราชลัญจกรประจำรัชกาล จากเดิมที่ใช้สัญลักษณ์เป็นภาพตราอาร์มแผ่นดินที่มีลักษณะผสมผสานกับความเป็นตะวันตกเปลี่ยนมาเป็นตราพระครุฑพ่าห์ที่ปรับปรุงจากตราพระราชลัญจกรในสมัยโบราณ

ตราพระครุฑพ่าห์ : เครื่องหมายความสัมพันธ์ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับอำนาจรัฐ

พ.ศ. 2454 (ค.ศ.1911) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ได้หนึ่งปีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ทั้งประจำแผ่นดินและประจำรัชกาลขึ้นใหม่พร้อมประกาศอย่างเป็นทางการให้เปลี่ยนตราสัญลักษณ์ของทางราชการที่แสดงความเป็นรัฐบาลสยาม จากตราอาร์มแผ่นดิน มาเป็นตราพระครุฑพ่าห์ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2538)

ภาพประกอบ 1 ตราอาร์มแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538).

การนำตราพระครุฑพ่าห์มาใช้ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นสัญลักษณ์ของประเทศหรือของรัฐบาลสยามนี้ สันนิษฐานว่าเป็นความพยายามที่จะผูกรวมความหมายของทั้งสองสิ่งคือพระมหากษัตริย์และชาติเข้าไว้ด้วยกัน ผ่านตราสัญลักษณ์ทางราชการ เมื่อพิจารณาว่าตราราชการคือการแสดงอำนาจและความชอบธรรมของหน่วยราชการนั้น ๆ ในการปฏิบัติหน้าที่ โดยอ้างอิงอยู่กับอำนาจที่มาจากรัฐบาล และเป็นธรรมดาที่รัฐบาลจะต้องแสดงให้เห็นด้วยว่าตนเองเป็นใครหรือมีอำนาจมาจากไหน ซึ่งในระบอบราชาธิปไตยตราสัญลักษณ์ทางราชการของรัฐบาลอย่างตราอาร์มแผ่นดินที่สร้างขึ้นมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น แม้จะมีความหมายชัดเจนว่าต้องการแสดงอำนาจ

ของรัฐบาลที่ได้มาจากองค์พระมหากษัตริย์ ที่ทรงเป็นองค์พระประมุขผู้มีพระราชอำนาจสูงสุดของประเทศ แต่ก็ประกอบด้วยสัญลักษณ์หลายอย่างที่อาจจะยังเห็นความหมายได้ไม่ชัดเจนนักในหมู่ประชาชนทั่วไป ดังนั้น เพื่อเน้นย้ำให้เห็นความสัมพันธ์อย่างชัดเจนระหว่างอำนาจของรัฐบาลกับพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯให้นำตราพระราชลัญจกรประจำรัชกาล คือตราพระครุฑพ่าห์ซึ่งปรับปรุงรูปแบบแล้วสร้างขึ้นใหม่ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นตราประจำรัฐบาลสยามแทนตราอาร์มแผ่นดิน ทำให้ความหมายของความเป็นรัฐบาลภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องด้วยเป็นคติมาแต่โบราณที่เข้าใจกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทยว่า ครุฑคือสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ และเมื่อนำมาเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นชาติหรือรัฐก็เท่ากับว่าทั้งสองเป็นสิ่งเดียวกันนั่นเอง (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, 2524)

ภาพประกอบ 2 ตราพระครุฑพ่าห์
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538).

ข้อสังเกตประการหนึ่งของการใช้ตราพระครุฑพ่าห์เพื่อเป็นตราสัญลักษณ์ของรัฐ แม้จะเริ่มเปลี่ยนในส่วนของหน่วยงานภายในประเทศมาตั้งแต่ต้นรัชกาล แต่สำหรับในส่วนของตราราชการ

ที่แสดงความเป็นรัฐบาลสยามในต่างประเทศกลับ ต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรก่อนที่จะเปลี่ยนมาใช้ ตราที่มีรูปแบบเช่นเดียวกับภายในประเทศ โดย ปรากฏคำอธิบายรูปแบบของตราที่ใช้มาตั้งแต่ก่อน รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวว่า

ตราหุตแลกงสุลสยาม แต่ก่อนกงสุลใช้เป็นรูปช้างบ้าง เป็นตรามงกุฎคล้ายตราเงินบาท บ้างตามแต่จะชอบใจของกงสุลผู้ที่จะคิดใช้ แต่ต่อมาภายหลัง กำหนดให้ใช้รูปตราอาร์ม แผ่นดินอยู่กลาง และมีหนังสือไทย กับหนังสือ ภาษาอังกฤษ ในเมืองอังกฤษ ภาษาเยอรมัน ใน เมืองเยอรมนี ภาษาฝรั่งเศส ในเมืองฝรั่งเศสแล เมืองขึ้นอื่นๆ ที่ใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาราชการ ระหว่างนานาประเทศ บอกลาหรือสถานราชทูต หรือกงสุลเมืองนั้นๆ (กระทรวงวัง, ร.ศ.130)

ทั้งนี้ สันนิษฐานว่าตราอาร์มแผ่นดินที่ใช้ มาแต่เดิม เป็นที่รู้จักคุ้นเคยอย่างกว้างขวางในต่าง ประเทศมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและใช้อย่างต่อเนื่องมาเป็น เวลานาน จึงเกรงว่าจะเกิดความสับสนขึ้นหรืออาจ เป็นด้วยแนวพระบรมราโชบายทางการเมืองของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและชน ชั้นปกครองของสยาม มุ่งเน้นความสำคัญของ สถาบันพระมหากษัตริย์เข้มข้นขึ้นตามช่วงเวลา จึงต้องการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับความสำคัญของ สถาบันพระมหากษัตริย์ต่อการเมืองการปกครอง ของสยาม ที่แต่เดิมเคยมุ่งเน้นแค่เพียงภายใน ประเทศให้แพร่กระจายเพิ่มเติมออกสู่ภายนอก ด้วยก็เป็นได้ ดังปรากฏการเปลี่ยนตราราชการ ทั้งหมดของสถานทูตและกงสุลสยาม ใน พ.ศ. 2460 (ค.ศ.1917)

สถานราชทูตสยาม แลกงสุลสยาม ที่ ประจำอยู่ ณ ประเทศต่างๆ จะเลิกตราเก่าที่ใช้ใน สถานราชทูตแลกงสุลสยามในประเทศต่างๆอยู่แต่ ก่อนนั้นเสีย เพื่อจะได้เป็นการเรียบร้อย จึงได้ส่ง รูปดวงตราเหล่านั้น มาขอพระราชทานพระบรม ราชานุญาตใช้ในราชการสืบไป คือ ดวงตราปนรูป ไข่ ลายกลางปนรูปครุฑทวงกร เหมือนกันทุกดวง (กระทรวงมรดก, 2460)

ตราราชการของไทย : ความสับสนเนื่องและการ สื่อความหมายแบบใหม่

เนื่องด้วยแนวพระบรมราโชบายทางการ เมืองที่ทรงเน้นความคิดชาตินิยม จึงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งส่งผลให้รูปแบบของตรา ราชการจำนวนมากในรัชสมัยของพระองค์ ถูกสร้างขึ้นให้มีลักษณะตามความนิยมแบบไทย ดังลักษณะที่เกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นที่น่าสังเกตว่าจากเอกสารขอรับพระราชทาน พระบรมราชานุญาตใช้ตราที่ส่งมายังกระทรวงวังและ กระทรวงมรดกตลอดรัชกาล เกือบทั้งหมดเป็น ตราที่มีลักษณะแบบไทย จนกล่าวได้ว่านิยมใช้ตรา อาร์มแผ่นดินน้อยลงไปมาก ดังตัวอย่างตราราชการ ของหน่วยราชการต่าง ๆ ที่ปฏิบัติงานในส่วนภูมิภาค ที่เกือบทั้งหมดเคยใช้สัญลักษณ์ร่วมกันอย่างตรา อาร์มแผ่นดินนั้น เริ่มเปลี่ยนมาเป็นตราที่มีลักษณะ แบบไทยมากขึ้นในปลายรัชกาลพระบาท สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวโน้มดังกล่าวก็ยิ่ง ชัดเจนมากขึ้น ดังตัวอย่างการที่กระทรวง เกษตรธิการ ขอรับพระราชทานตราในปีแรกที่ เสด็จขึ้นครองราชย์ของ ดังนี้

...ด้วยพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดี
กระทรวงเกษตรราธิการ ส่งตัวอย่างดวงตราประจำ
ชาติสำหรับตำแหน่งเจ้าพนักงานทะเบียนที่ดิน
เมืองสวรรคโลก ดวง ๑ มีรูปกลม กลางเป็นรูป
มนุษย์มือซ้ายถือเส้นกระแสร่มีกนกรอบ แลมี
อักษรที่ขอบเบื้องบนว่า “พนักงานทะเบียนสวรรค
โลก” (กระทรวงวัง, ร.ศ.129)

ภาพประกอบ 3 ตราเจ้าพนักงานทะเบียนที่ดิน
ที่มา : กระทรวงวัฒนธรรม. (2546).

ตัวอย่างตราราชการของหน่วยงานดังกล่าว
ต่อมาได้ปรากฏว่ามีการทยอยขอรับพระราชทาน
อย่างต่อเนืองจนครบจำนวน โดยมีลักษณะของ
ตราดังตัวอย่างเป็นมาตรฐานร่วมกัน ซึ่งเป็นปกติ
ตามระบบราชการที่ดำเนินการมาก่อนหน้านั้นแล้ว
ว่าหน่วยงานเดียวกันที่ต้องรับผิดชอบหน้าที่
เดียวกันตามส่วนภูมิภาค ต้องมีสัญลักษณ์
มาตรฐานที่แสดงอำนาจหน้าที่ร่วมกันนั้นด้วย แต่
ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การใช้สัญลักษณ์ภายใน
ดวงตราที่เน้นลักษณะแบบไทย ได้กลายเป็น
ตัวเลือกที่สำคัญแทนตราที่มีรูปแบบตะวันตก และ
มักเป็นตราที่ใช้งานสืบเนื่องมาจากตราสมัยโบราณ
อย่างมีนัยยะสำคัญ

นอกจากนี้ ในปีแรกของรัชกาลยังเกิด
เหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลอย่างมากต่อพระบรมรา
โชบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งกลุ่มชนชั้นนำของสยามใน

ระบอบราชาธิปไตย จนเป็นส่วนกระตุ้นให้เกิดความ
พยายามคงไว้ซึ่งระบอบการปกครอง โดยเน้นการให้
ความสำคัญแก่องค์พระมหากษัตริย์มากยิ่งขึ้น คือ
เหตุการณ์การก่อกบฏในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.
2454 (ค.ศ.1911) หรือเหตุการณ์ที่เรียกว่ากบฏ ร.ศ.
130 ซึ่งเป็นแผนเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยกลุ่ม
นายทหารหนุ่มที่มีจุดหมายไม่แน่ชัดนักว่าต้องการจะ
เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศไปเป็น
รูปแบบใด แต่ที่ปรากฏชัดเจนคือเหตุผลของการก่อ
การดังกล่าว มาจากความไม่พอใจการจัดตั้งกอง
กำลังเสือป่า ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดตั้งองค์กรอย่าง
หนึ่งในนโยบายชาตินิยม ของพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเน้นบทบาทของ
พระมหากษัตริย์ ความต้องการให้ใช้กฎหมาย
รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครอง
ประเทศ และความต้องการเปลี่ยนองค์พระประมุข
ของชาติ (อัครราชทูต กบฏพิสมัย, 2524)

เหตุการณ์ดังกล่าว แสดงว่ามีปัญหาเพิ่ม
มากขึ้น ระหว่างกลุ่มผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตย
กับบรรดาคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาซึ่งมีความสนใจ
ทางการเมือง โดยเฉพาะกลุ่มข้าราชการทหารและพล
เรือน แม้กลุ่มผู้ก่อการจะไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่แน่ชัด
ในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง แต่การตั้ง
คำถามเกี่ยวกับพระราชอำนาจ และความต้องการที่
จะมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นถึงผู้ที่สมควรจะขึ้น
ครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์นั้น เป็นเรื่องที่ไม่เคย
มีการแสดงออกอย่างชัดเจนมาก่อนในสังคมไทย
โดยเฉพาะในกลุ่มข้าราชการชั้นผู้น้อย การแสดงออก
ดังกล่าวจึงถือว่ามีผลกระทบอย่างมากต่อโครง
สร้างทางอำนาจของกลุ่มผู้ปกครองในระบอบ
ราชาธิปไตย ดังนั้นภายหลังเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.
130 จึงปรากฏความพยายามที่จะยกความสำคัญ
ของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะหัวใจของ

ระบอบการปกครองมากยิ่งขึ้น ในส่วนของการใช้
ตราราชการได้เข้าไปมีส่วนร่วมสัมพันธ์ด้วย ในฐานะ
เครื่องมือหนึ่งในการปกครองของรัฐบาลสยาม

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว ตราราชการส่วนใหญ่นิยมรูปแบบ
ที่มีลักษณะแบบไทยมากยิ่งขึ้น และตราราชการ
หลายส่วนก็เปลี่ยนรูปแบบจากตราแบบตะวันตก
หรือการใช้ตราอาร์มแผ่นดินที่มีรูปแบบผสมผสาน
กับความเป็นตะวันตก มาเป็นตราที่มีลักษณะแบบ
ไทยมากขึ้น โดยมีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ การ
กลับมาใช้ตราราชการที่มีลักษณะแบบไทย เป็น
แนวทางที่เข้ากันได้ดีกับแนวความคิดชาตินิยมที่
เน้นองค์พระมหากษัตริย์ และสอดคล้องกับพระ
ราชประสงค์ที่จะเพิ่มความสำคัญของสถาบัน
พระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว และกลุ่มชนชั้นปกครองของสยาม
โดยการดึงเอาสัญลักษณ์ที่แสดงความสัมพันธ์กับ
สถาบันพระมหากษัตริย์ และการเสริมสร้างพระ
ราชอำนาจ ความน่าเคารพยำเกรง รวมทั้งความ
ศักดิ์สิทธิ์มาแสดงเป็นสัญลักษณ์ของหน่วยราชการ
ต่าง ๆ ที่ต้องนำไปใช้แสดงอำนาจตามหน้าที่ความ
รับผิดชอบของตน ซึ่งจะส่งผลให้การสื่อ
ความหมายตามความต้องการของชนชั้นปกครอง
แพร่กระจายตามไปด้วย

การใช้ตราราชการในลักษณะดังกล่าว มี
รูปแบบที่ใกล้เคียงกับการใช้ที่เคยมีมาในการ
ปกครองของสยามในอดีตที่ตราราชการถือว่าเป็น
สัญลักษณ์แสดงความชอบธรรมและความสัมพันธ์
เชิงอำนาจระหว่างองค์พระมหากษัตริย์ที่อยู่ส่วน
บนสุดของอำนาจ กับหน่วยการปกครองที่ลดหลั่น
กันตามลำดับชั้น โดยผูกโยงว่าอำนาจนั้นมาจาก
พระมหากษัตริย์ ส่วนครั้งนี้นำมาใช้จัดการอำนาจ
ในการบริหารรูปแบบใหม่ ที่มีหน่วยงานรับผิดชอบ

หน้าที่แต่ละด้านของตนอย่างชัดเจน การเชื่อมโยง
ถึงที่มาทางอำนาจที่เดิมเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล จึง
เปลี่ยนมาเป็นระดับหน่วยงานหรือองค์กร ถึงแม้
ตราราชการจะไม่ได้เป็นสิ่งที่แสดงอำนาจโดยตรง
เช่นในอดีต แต่ก็ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์แสดง
อำนาจของรัฐบาลผ่านหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ
โดยทุกพื้นที่ของดินแดนที่อยู่ในการปกครองของ
สยามยอมรับและปฏิบัติอย่างพร้อมเพรียงกัน โดย
ช่วงหลังเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ จะเห็นถึงการ
ส่งเสริม หรือมุ่งเน้นการใช้ตราราชการในลักษณะ
ที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์
ทั้งตราที่สร้างขึ้นใหม่และตราที่ใช้อยู่ก่อนแล้วแต่
ขยายหน้าที่มากขึ้น ดังตัวอย่างของกรม
ตำรวจภูธรใน พ.ศ. 2455 (ค.ศ.1912)

*...กระทรวงมหาดไทย ขอพระบรมรา
ชานุญาตใช้ตราประจำการสำหรับตำแหน่งผู้บังคับ
การตำรวจภูธร คือ*

๑. *มณฑลอุบลราชธานี ดวงตรากลม เป็นรูปพระ
แสงดาบ เขน มีอักษรเบื้องบนว่า “ผู้บังคับการ
ตำรวจภูธร” เบื้องล่างว่า “มณฑลอุบลราชธานี”
ศูนย์กลางกว้าง ๕๒ มิลลิเมตร*

๒. *มณฑลร้อยเอ็ด ดวงตรากลม เป็นรูปพระแสง
ดาบ เขน มีอักษรเบื้องบนว่า “ผู้บังคับการ
ตำรวจภูธร” เบื้องล่างว่า “มณฑลร้อยเอ็ด”
ศูนย์กลางกว้าง ๕๒ มิลลิเมตร (กระทรวงมูธา
ธร, ร.ศ.131)*

ตัวอย่างตราของกรมตำรวจภูธรนี้ แม้ว่า
รูปแบบตราที่ใช้จะเป็นลักษณะที่สืบทอดมาตั้งแต่
ครั้งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ซึ่งนำตราลักษณะแบบไทยกลับมาใช้
เพิ่มขึ้น และดำเนินต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกรณีของมณฑล
อุบลราชธานีและมณฑลร้อยเอ็ด จัดตั้งหน่วย

ตำราตรวจธรรชนีใหม่ โดยเมื่อพิจารณาจากภาพสัญลักษณ์ คือภาพพระแสงดาบและเขนแล้ว จะเห็นว่าสื่อความหมายสืบเนื่องจากกรมพระตำรวจ ซึ่งทำหน้าที่ถวายความปลอดภัยแก่องค์พระมหากษัตริย์ โดยมีอาวุธประจำกายคือ ดาบและเขน ดังนั้นกรมตำรวจธรรชนีซึ่งทำหน้าที่รักษาความสงบและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน จึงเปรียบเสมือนการถวายความปลอดภัยแก่องค์พระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน เพราะหน้าที่ดังกล่าวเป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐ ซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นหัวใจสำคัญ นอกจากนี้ยังสื่อความหมายได้ว่ากำลังตำรวจเหล่านี้คือหน่วยงานที่แต่เดิมมีหน้าที่ถวายงานพระมหากษัตริย์ แต่พระองค์ได้พระราชทานไว้ให้ทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของประชาชน ด้วยถือเป็นหน้าที่ในฐานะองค์พระประมุขที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎรอีกด้วย

ภาพประกอบที่ 4 ตัวอย่างตราประจำตำรวจธรรชนี
ที่มา : กระทรวงวัฒนธรรม. (2546).

ตราหน่วยงานมหาดไทย : เครื่องหมายเชื่อมโยงพระราชอำนาจ

ตราราชการในลักษณะที่สัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มใช้ในส่วนราชการที่มีความสำคัญ และมีอำนาจหน้าที่กว้างขวาง อย่างหน่วยงานทางการปกครองของกระทรวงมหาดไทย ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ (ค.ศ. ๑๙๑๓) โดยปรับปรุงรูปแบบของตราราชการที่ใช้ทั้งในงานของสมุหเทศาภิบาล

ผู้ว่าราชการเมือง (ภายหลังเปลี่ยนเป็นจังหวัด) และนายอำเภอ ซึ่งมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวข้องกับข้าราชการและประชาชนในวงกว้าง มาเป็นรูปแบบเดียวกัน ทั้งนี้ถ้าพิจารณาจากรูปแบบของการปฏิบัติงานทางราชการโดยทั่วไปแล้ว จะเห็นได้ว่าประเด็นดังกล่าวเป็นเรื่องปกติธรรมดา ที่ผู้บังคับบัญชาระดับกระทรวงจะมีคำสั่งให้หน่วยงานในบังคับบัญชาของตนอยู่ในระเบียบและมาตรฐานเดียวกัน เพื่อความสะดวกในการสั่งการและการปฏิบัติงาน แต่ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือ ในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ การเลือกใช้ตราสัญลักษณ์ในหน่วยงานระดับต่างๆภายในกระทรวง แม้เสนาบดีผู้ดูแลกระทรวงนั้นๆจะเป็นผู้เสนอรูปแบบขึ้นมาเป็นส่วนใหญ่ แต่มักจะใช้สัญลักษณ์อื่นๆ ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับตราประจำกระทรวงของตนเท่าใดนัก โดยอาจเลือกใช้ตราสัญลักษณ์กลางๆ อย่างตราอาร์มแผ่นดิน หรือตราอื่นๆที่เคยใช้งานมาแล้วหรือสร้างขึ้นใหม่ แต่ในส่วนของตราราชการที่กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนแปลงครั้งนี้ เป็นลักษณะที่เห็นได้ชัดว่าเป็นการนำตราสัญลักษณ์ของกระทรวง คือ ตราพระราชสีห์ มาใช้กับหน่วยงานภายในอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหน่วยงานทางการปกครองในส่วนภูมิภาค ดังหนังสือขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราของกระทรวงมหาดไทย ความว่า

กระทรวงมหาดไทยมีหนังสือ และส่งรูปตราที่ประทับเป็นตัวอย่างมา ๓ ตำแหน่ง...คือ สมุหเทศาภิบาล ๑ และผู้ว่าราชการเมือง ๑ กับ นายอำเภอ ๑ มาขอให้นำขึ้นทูลเกล้าฯถวายทอดพระเนตรก่อน คือ

๑ ดวงตรารูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๓ นิ้ว ๓ อนุกระเปียด (หรือ ๗๐ มิลลิเมตร) ลายกลางเป็นรูปสิงห์ยืนแท่น และมีอักษรที่แท่นแจ้ง

นามมณฑล สำหรับตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล
มณฑล รวม ๑๗ ดวง

๒ ดวงตรารูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๒
นิ้ว ๗ อนุกระเปียด (หรือ ๖๐ มิลลิเมตร) ลาย
กลางเป็นรูปสิงห์ลอย และมีอักษรเบื้องบนในช่อง
กนกแจ้งนามเมือง สำหรับตำแหน่งผู้ว่าราชการ
เมืองต่าง ๆ รวม ๗๓ ดวง

๓ ดวงตรารูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๒
นิ้ว ๓ อนุกระเปียด (หรือ ๕๐ มิลลิเมตร) ลาย
กลางเป็นรูปสิงห์ แลอักษรเบื้องล่างแจ้งนาม
อำเภอ กับมีอักษรย่อนามเมืองนั้นๆ อีกด้วย
สำหรับนายอำเภอ รวม ๓๗๐ ดวง (กระทรวง
มรดาธา, 2456)

ภาพประกอบที่ 5 ตราเสนามหาดไทย
ที่มา : กระทรวงวัฒนธรรม. (2546).

จะเห็นได้ว่า การขอพระราชทานใน
ครั้งนี้เป็นการขอเปลี่ยนแปลงตราราชการของ
หน่วยงานทางการปกครองในส่วนภูมิภาคพร้อมกัน
ทั้งหมด โดยให้ใช้สัญลักษณ์รูปสิงห์หรือพระ
ราชสีห์อันเป็นสัญลักษณ์ของกระทรวงมหาดไทย
เป็นสัญลักษณ์ร่วมกัน แม้จะแตกต่างกันบ้าง
เล็กน้อย จึงสันนิษฐานได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหว
หนึ่งของนโยบายที่ต้องการเพิ่มความสำคัญของ
สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยการแสดงความ
สัมพันธ์กับส่วนราชการต่างๆ ผ่านทางสัญลักษณ์
อย่างตราราชการ ซึ่งแม้จะเป็นที่ทราบกันดีว่า
หน่วยราชการในระบอบราชาธิปไตย ย่อมสัมพันธ์
กับสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นหัวใจของ

ระบอบการปกครองอยู่แล้ว แต่การแสดงทัศน
และการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ผ่านมาของ
บรรดาข้าราชการชั้นผู้น้อย ดังกรณีของกบฏ ร.ศ.
130 ก็มีส่วนอย่างมากที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและกลุ่มชนชั้นปกครองของ
สยามเห็นว่าจำเป็นต้องย้ำความสัมพันธ์ดังกล่าวให้
ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาจากธรรมเนียมการใช้ตรา
ที่เคยมีมาแล้วอย่างยาวนานในการปกครองของสยาม
ก็พบว่าตราพระราชสีห์ ซึ่งเป็นตราประจำกระทรวง
มหาดไทยนั้น แต่เดิมเคยเป็นตราประจำตำแหน่งอัคร
มหาเสนาบดี ตำแหน่งสมุหนายก โดยถือเป็นตรา
หลวง หรือตราที่ต้องได้รับพระราชทานโดยตรงจาก
องค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ในอีก
ความหมายหนึ่ง ตราพระราชสีห์ดังกล่าวจึงหมายถึง
ตราพระราชทานที่แสดงอำนาจหน้าที่ซึ่งได้รับมอบ
อำนาจมาจากพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ทำหน้าที่
ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ อันเป็นการดึง
ความหมายของการใช้ตราที่มีแต่เดิมมาใช้อธิบายใน
ระบบใหม่และเป็นการเชื่อมโยงหน่วยงานเหล่านั้น
เข้ากับองค์พระมหากษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง ดังที่สมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงในที่
ประชุมเสนาบดีครั้งหนึ่งว่า

...รวมใจความสำคัญที่พระราชทานพระ
บรมราโชบายการปกครอง คือ กรมการมณฑล
กรมการเมือง แลกรมการอำเภอ ควรรู้สึก
ว่าได้รับแบ่งพระราชอำนาจไปจากพระเจ้าแผ่นดิน
โดยตรงไม่ใช่แบ่งอำนาจไปจากกระทรวงมหาดไทย
(จักรกฤษณ์ นรินทิมตุงการ, 2506)

นโยบายดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้นใน พ.ศ. 2458
(ค.ศ.1915) เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายดำเนินการปรับปรุงการ
ปกครอง โดยมีพระบรมราชโองการให้โอนตำแหน่ง
สมุหเทศาภิบาลประจำมณฑลที่เคยขึ้น

กับกระทรวงมหาดไทยให้มาขึ้นตรงต่อองค์พระมหากษัตริย์ และโปรดฯให้รวมเขตการปกครองมณฑลที่ใกล้เคียงกันขึ้นเป็นภาค โดยมีการแต่งตั้งตำแหน่งอุปราชเป็นผู้บัญชาการแต่ละภาค (กองวิชาการ, กรมการปกครอง, 2510) ตำแหน่งอุปราชนี้ทรงกำหนดให้เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีฐานะเหมือนเสนาบดีและสมุหเทศาภิบาลรวมกัน และทำหน้าที่ต่างองค์พระมหากษัตริย์ จึงมีอำนาจเหนือข้าราชการทั้งหมดในภาค โดยตำแหน่งอุปราชจะอยู่ใต้การบังคับบัญชาโดยตรงจากองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทั้งการย้ายสังกัดสมุหเทศาภิบาลมาขึ้นกับองค์พระมหากษัตริย์ และการตั้งตำแหน่งอุปราช เท่ากับเป็นการถ่ายโอนอำนาจการปกครองส่วนภูมิภาคจากกระทรวงมหาดไทยมารวมไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์อีกครั้งหนึ่ง อันเป็นแนวทางที่ชัดเจนว่าเป็นนโยบายที่ต้องการเพิ่มพระราชอำนาจและความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มากขึ้น

ลักษณะของตราราชการที่ใช้กับตำแหน่งอุปราช ได้มีการสร้างให้มีลักษณะเข้าชุดกับหน่วยการปกครองอื่นๆของกระทรวงมหาดไทย ดังมีหนังสือทูลรายงานว่า

ตราที่ใช้อยู่ในหัวเมืองมณฑลซึ่งเป็นรูปสิงห์ทั้งหมด แต่มีสิ่งประกอบให้มีศักดิ์สูงกว่ากันเป็นชั้นๆ คือ กิ่งอำเภอลิงห์ครึ่งตัว อำเภอลิงห์ในป่า จังหวัดสิงห์ในนก มณฑลสิงห์ยืนแท่น สำหรับตำแหน่งอุปราชจึงควรใช้เป็นสิงห์หนึ่งเมือง (กระทรวงมหาดไทย, 2459)

การใช้ชุดตรารูปสิงห์หรือราชสีห์ดังกล่าว ก็เพื่อสื่อให้เห็นถึงอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกัน แม้ตำแหน่งดังกล่าวจะอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง และเนื่องจากเป็นตำแหน่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน จึงต้องสร้างตรา

ราชการประจำตำแหน่งขึ้นมาใหม่ด้วย โดยมีข้อความกล่าวถึงลักษณะของดวงตราไว้ใน พ.ศ. 2460 (ค.ศ.1917) ว่า

ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่งอุปราชขึ้นในมณฑลต่างๆ...แต่ดวงตราสำหรับตำแหน่งอุปราชที่จะใช้ประทับหนังสือราชการยังหาได้มีไม่ กระทรวงมหาดไทยจึงได้สร้างดวงตราเหล่านั้นขึ้น...คือ ตราประจำชาตรูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๓ นิ้ว ๕ อนุกระเปียด (หรือ ๗๕ มิลลิเมตร) ลายกลางเป็นรูปสิงห์หนึ่งเมืองแลมีอักษรที่เชิงขอบด้านล่าง แจ้งชื่อภาค แห่งอุปราชนั้นๆประจำอยู่ (กระทรวงวัง, 2460)*

ภาพประกอบ 6 ตราประจำตำแหน่งอุปราชสมัยรัชกาลที่ 6

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กระทรวงวัง เรื่องขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราประจำตำแหน่งอุปราชลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2460

จากลักษณะของตราจะสังเกตเห็นได้ว่ามุ่งเน้นลักษณะที่เป็นแบบไทยอย่างชัดเจน ทำให้เห็นแนวโน้มในการออกแบบและให้ความหมายของตราในช่วงเวลานี้ได้เป็นอย่างดีว่า สัญลักษณ์และการสื่อความหมายที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อตามวัฒนธรรมของไทยได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเชื่อมโยงอำนาจของหน่วยราชการต่างๆ กับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยอยู่บนพื้นฐานที่สัมพันธ์กันตามคติความเชื่อในสังคม แม้ในขณะนั้น

สัญลักษณ์ในเชิงความศักดิ์สิทธิ์ของดวงตราจะมีใช้เรื่องสำคัญอีกต่อไป แต่ตราราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรับมาสู่การแสดงถึงความเป็นไทยอันมีรากฐานทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตนเองมาอย่างต่อเนื่อง โดยตราราชการเหล่านี้ได้กลายมาเป็นตัวเชื่อมที่ดีในการอธิบายความต่อเนื่องนั้นกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ในฐานะองค์พระประมุขของรัฐที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

ตราตั้งห้าง กับการสร้างฐานสนับสนุนจากชนชั้นกลาง

การเกิดขึ้นของชนชั้นกลางในสังคมของสยาม เป็นผลมาจากพัฒนาการของการปฏิรูปทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจตั้งแต่ครั้งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการขยายตัวขึ้นอย่างมากของสื่อมวลชน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ ได้เปิดมุมมองความสนใจในปัญหาและเรื่องราวต่าง ๆ ของประชาชนอย่างกว้างขวาง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสำคัญของสื่อมวลชนเป็นอย่างดี และทรงเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ใหม่ทางสังคมนี้ด้วย โดยทรงพระราชนิพนธ์และโต้ตอบแนวคิดต่างๆ ผ่านพระนามแฝงลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์อยู่เสมอ นอกจากนี้ หลายครั้งยังทรงแสดงแนวพระราชดำริที่ว่าด้วย “การคิดวิธีบำรุงชาติด้วยการสร้างคุณภาพให้กับชนชั้นกลาง” (อัจฉราพร กุมุทพิสมัย, 2524) ในประเด็นที่กล่าวถึงประชากรซึ่งเป็นความหวังของประเทศอีกด้วย

การตื่นตัวของชนชั้นกลาง ทำให้พระมหากษัตริย์และชนชั้นปกครองตระหนักถึงความจำเป็นในสร้างความเข้มแข็งให้แก่การปกครองระบอบราชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะเห็นว่า

กลุ่มชนชั้นกลางที่ประกอบด้วย ข้าราชการ และพ่อค้าประชาชนที่มีการศึกษา เป็นฐานทางการเมืองที่สำคัญที่อาจจะสนับสนุนหรือก่อปัญหาให้กับระบอบการปกครองที่ดำเนินอยู่ก็ได้ โดยการเคลื่อนไหวของบรรดาชนชั้นกลางในส่วนของข้าราชการได้ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนครั้งหนึ่งแล้วในเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 แม้การก่อการในครั้งนั้นจะไม่อาจใช้เป็นดัชนีชี้วัดการยอมรับหรือสนับสนุนรัฐบาลของกลุ่มข้าราชการส่วนใหญ่ได้ เนื่องจากเป็นเพียงการก่อการของข้าราชการในส่วนของกองทัพซึ่งมีจำนวนน้อยมาก และไม่ได้มีการวางแผนหรือขยายการปฏิบัติการที่กว้างขวางแต่อย่างใด แต่ก็เครื่องแสดงได้ชัดเจนอย่างหนึ่งว่า ได้เกิดกระแสความไม่พอใจในหมู่ข้าราชการขึ้นจริง และเมื่อปัจจัยอำนาจก็อาจก่อการเคลื่อนไหวเพื่อจุดประสงค์บางประการได้ตลอดเวลา

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาทีพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นทั้งพระประมุขของรัฐและหัวหน้าฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลทรงประสบปัญหาในการสร้างความยอมรับเป็นอย่างมาก (เบนจามิน เอ. บัทสัน, 2555) เนื่องด้วยทรงมีความขัดแย้งกับฝ่ายบริหารซึ่งส่วนมากเป็นพระราชมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ควบคุมดูแลกระทรวงต่างๆ และมีร่องรอยหลายอย่างที่ปรากฏทั้งในเอกสารราชการ เอกสารส่วนพระองค์ เอกสารส่วนตัว และคำบอกเล่า ที่แสดงว่าข้าราชการไม่พอใจพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นผลมาจากทั้งการตั้งข้อสงสัยในพระปรีชาสามารถในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ และพระราชจริยวัตรส่วนพระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงตั้งข้อสังเกตได้ประการหนึ่งว่า ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชมวงศ์และข้าราชการที่ไม่ค่อยราบรื่นเท่าไรนัก จึงเป็นสาเหตุให้

ทรงหากลุ่มผู้สนับสนุนอื่นๆโดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นกลางที่มีอยู่หลายกลุ่ม ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือกลุ่มของพ่อค้าและนักธุรกิจที่กำลังเติบโตขึ้นอย่างมากเนื่องด้วยสภาพการณ์ของประเทศในขณะนั้น การได้รับความสนับสนุนจากกลุ่มคนเหล่านี้ก็เท่ากับได้เสียสนับสนุนจากกลุ่มผู้มีการศึกษาจำนวนมากไปพร้อมกัน เพราะคนกลุ่มนี้เป็นทั้งผู้ที่มีโอกาสและผู้สนับสนุนทางการศึกษา อีกทั้งยังเป็นแหล่งจ้างงานผู้ที่มีการศึกษารองจากรัฐบาลอีกด้วย จากโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป การสร้างและเชื่อมโยงผลประโยชน์ระหว่างรัฐบาลและภาคธุรกิจจึงมีความสำคัญเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้แนวทางจากการพระราชทานตราอาร์มแผ่นดินให้แก่เอกชนที่ประกอบกิจการเกี่ยวข้องกับราชสำนักด้านการจัดหาสินค้าหรือบริการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นเครื่องหมายที่สื่อถึงความสัมพันธ์ในลักษณะของการแสดงความจงรักภักดีที่บรรดาธุรกิจเอกชนมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ตราสัญลักษณ์ที่เลือกใช้เป็นตราพระราชทานในครั้งนี้ ได้เปลี่ยนมาเป็นตราพระครุฑพ่าห์เช่นเดียวกับตราสัญลักษณ์ของทางราชการ ซึ่งอาจเป็นเพราะทรงต้องการสื่อความหมายที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเอกชนสามารถใช้ตราที่ได้รับพระราชทานนี้เพื่อเป็นเกียรติของตนเท่านั้น ห้ามนำไปใช้ประกอบสัญลักษณ์ทางการค้าใดๆทั้งสิ้น (กรมราชเลขาธิการ, ร.ศ.108) แต่ผลพลอยได้ของห้างร้านเหล่านั้นก็คือ ได้รับความนิยมและความน่าเชื่อถือทางการค้ามากขึ้นกว่าร้านทั่วไป และยังอาจได้รับคำสั่งซื้อจากหน่วยราชการต่างๆมากกว่าด้วย เนื่องจากปรากฏข้อความในพระราชบัญญัติใช้ตราแผ่นดิน ร.ศ. 108 (พ.ศ.2432/ค.ศ.1889) ตอนหนึ่งว่า“...ห้ามอย่าให้ลูกค้าซื้อขาย

ใช้สอยสิ่งของซึ่งมีตราแผ่นดินที่มีใช้เปนของสำหรับใช้ราชการ ฤที่เจ้าพนักงานอนุญาตให้ทำ ฤส่งตั้งเป็นร้านสำหรับกระทรงนั้น...” (กรมราชเลขาธิการ, ร.ศ.108)

จะเห็นได้ว่าตราเครื่องหมายพระราชทานนอกจากจะบ่งบอกว่าจงรักภักดีต่อราชสำนักได้ทางหนึ่งแล้ว ยังได้ผลประโยชน์ตอบแทนที่เป็นผลประโยชน์ทางธุรกิจอีกด้วย ปัจจัยนี้ช่วยเพิ่มคุณค่าและความน่าสนใจที่จะดึงดูดกลุ่มเอกชนให้เข้ามาขอรับพระราชทานตราดังกล่าวมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า การขอรับพระราชทานตราประจำห้างร้านในรัชสมัยของพระองค์นั้น ไม่ได้มีการวางระเบียบที่แน่นอนแต่อย่างใด โดยให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัยขององค์พระมหากษัตริย์เหมือนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อได้มากกว่า พระองค์น่าจะทรงใช้พระราชอำนาจในการคัดเลือกและพระราชทานตราแก่กลุ่มเอกชนที่แสดงออกว่าสนับสนุนพระองค์ เนื่องจากตราพระราชทานไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ที่แสดงเกียรติยศเท่านั้น แต่ยังมีความหมายต่อการแข่งขันทางธุรกิจอีกด้วย

ภาพประกอบ 7 ตราตั้งห้างสมัยรัชกาลที่ 5-6
ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538).

เนื่องจากการพระราชทานตราดังกล่าวเป็นไปตามพระราชอัธยาศัยขององค์พระมหากษัตริย์

เท่านั้น พระราชประสงค์ในการให้ภาคธุรกิจเอกชนเป็นส่วนหนึ่งในการแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงไม่ประสบผลเท่าใดนัก เนื่องจากยังจำกัดวงแคบเกินไปจนมีเอกชนไม่มากนักที่ได้รับพระราชทานและส่วนมากยังจำกัดอยู่เพียงกลุ่มธุรกิจของข้าราชการสำนักและเอกชนเพียงไม่กี่แห่งที่คุ้นเคยกับราชสำนัก หรือไม่ก็เป็นธุรกิจที่ราชสำนักโดยพระคลังข้างที่เข้าไปมีส่วนร่วมลงทุนด้วยเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักและกลุ่มธุรกิจนี้ก็ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเสริมสร้างความสำคัญให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากในช่วงเวลานี้ การแสดงความเป็นผู้นำที่มีความสามารถทางการเมืองเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพออีกต่อไป แต่พระมหากษัตริย์ต้องทรงแสดงความสามารถในการบำรุงและเสริมสร้างความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย จึงสังเกตได้ว่าในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในทางเศรษฐกิจ ด้วยการวางนโยบายเพื่อสร้างความมั่นคงให้ประชาชน ประกอบกิจการการต่างๆ ได้ด้วยดี ดังเห็นได้จากกรณีการจัดพิมพ์ธนบัตรแบบใหม่ใน พ.ศ. 2466 (ค.ศ.1923) ซึ่งพระราชทานความเห็น เกี่ยวกับรูปภาพที่จะนำลงพิมพ์ในธนบัตรว่า

ตามที่คิดจะให้มีรูปฉายไว้ด้านหลังธนบัตรด้วยนั้น ชอบกลอยู่ ส่วนรูปที่หาฤว่าควรใช้ อย่างไรนั้น เห็นว่าถ้าใช้รูปพิธีแรกนาดูเหมือนจะเข้าที่ เพราะจะเป็นอันเข้าเกณฑ์ที่ต้องการให้แสดงเชิงการค้าขาย ที่เป็นส่วนใหญ่ของเมืองเรา อีกทั้งจะเป็นของงามด้วย (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2466)

ทั้งนี้ การเลือกใช้ภาพพิธีแรกนา อันเป็นพระราชพิธีโบราณที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ และการเกษตรอันเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสยามมาเป็นภาพประกอบธนบัตรนั้น ก็เพื่อแสดงการมีส่วนร่วมสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ อันมีนัยยะถึงผู้บริหารประเทศที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นที่ชื่นชมตามค่านิยมของชนชั้นกลางนั่นเอง (เบนจามิน เอ.บัทสัน, 2555)

ภาพประกอบ 8 ธนบัตรสยาม ปี พ.ศ. 2466

ที่มา : ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2545).

บทสรุป

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามประเทศได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่อย่างแท้จริง พร้อมกับการเติบโตขึ้นของกลุ่มต่างๆ ในสังคม อย่างข้าราชการ และชนชั้นกลาง อันเป็นผลมาจากการปฏิรูปการปกครอง ร่วมกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการศึกษา ส่งผลให้ผู้กำหนดนโยบายทางการเมืองปกครองต้องสนใจเรื่องในเชิงความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งกำลังเป็นที่สนใจในหมู่ข้าราชการและชนชั้นกลางเพิ่มมากขึ้น การปรับปรุงการใช้งานตราราชการในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพยายามปรับเนื้อหาและความหมายของตราราชการให้สื่อ

ความหมายได้ทั้งความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ ความเป็นชาติ และความสัมพันธ์กับส่วนต่างๆของสังคม จึงเป็นพระบรมราชาบายหนึ่งที่ปรากฏขึ้น ขณะที่มีการแสวงหาทิศทางการเมืองรูปแบบต่างๆที่แพร่หลายเข้ามา โดยครอบคลุมการสื่อความหมายทั้งต่อข้าราชการและกลุ่มเอกชนซึ่งเป็นชนชั้นกลาง เพื่อสร้างแนวร่วม

การนิยมและสนับสนุนระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยให้คงอยู่ต่อไป อย่างไรก็ตาม แม้ความพยายามคงไว้ซึ่งการปกครองในระบอบราชา

ธิปไตยจะประสบผลสำเร็จแต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะหยุดยั้งกระแสความเปลี่ยนแปลงภายในสังคมได้ด้วยเหตุปัจจัยอีกหลายประการที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2542). *ตราประจำจังหวัด*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

กองวิชาการ, กรมการปกครอง. *การปรับปรุงการปกครองในสมัยสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ระหว่าง พ.ศ. 2458-2464)*. หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ขุนไมตรีประศาสน์ (มี มัยลาภ) วันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2510.

กระทรวงวัฒนธรรม. (2546). *ประชุมประกาศตราประจำตำแหน่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : กระทรวงวัฒนธรรม.

จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ. (2506). *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย*. พระนคร : บุรพาการพิมพ์.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2460). *กระทรวงวัง ตราสำหรับกระทรวงการต่างประเทศ*. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสุทธพลธิประสงศ์ ลงวันที่ 22 เมษายน ร.ศ.130. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 รล/15.

-----*กระทรวงมรุธาธร ตราสำหรับกระทรวงการต่างประเทศ* ลงวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2460. เอกสารไมโครฟิล์ม เลขที่ ม.ร.6 รล/16.

-----*กระทรวงวัง กระทรวงเกษตรราธิการ ขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราสำหรับ ตำแหน่ง* ลงวันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 129. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.6 ว/4.

-----*กระทรวงมหาดไทย เอกสารกระทรวงมหาดไทยถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการ* ลงวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2459. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 รล/15.

-----*กระทรวงวัง เรื่องขอพระบรมราชานุญาตใช้ตราประจำตำแหน่งอุปราช* ลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2460. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 รล/15. แห่งชาติ. กรมราชเลขาธิการ พระราชบัญญัติใช้ตราแผ่นดิน. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ ม.ร.5 รล/12.

-----*พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ* ลงวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2466. เอกสารไมโครฟิล์มเลขที่ มร.6 ค/4.

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2545). *หนึ่งร้อยปี ธนาบัตรไทย*. กรุงเทพฯ : ธนาคารแห่งประเทศไทย

บัทสัน, เบนจามิน เอ. *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*. (2555). *บรรณาธิการแปล กาญจณี ละอองศรี และ ยุพา ชุมจันทร์*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ส. วัฒนเศรษฐ์. (2513). *พระเกียรติคุณพระมงกุฎเกล้าฯ*. พระนคร : รุ่งเรือง.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2538). *พระราชลัญจกร*. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

อัจฉราพร กมฺพิสมัย. (2524). *กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่ม “ทหารใหม่”*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.